

дискурсу, слід звертати увагу не тільки на семантичні фактори, а й не забувати про прагматичний аспект висловлення – фактор адресанта та адресата.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт : [монография] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки : [монография] / Е. М. Вольф. – Изд. 2-е, доп. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
4. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М. : Изд. Московского ун-та. – 1970. – 231 с.
5. Луганская Е. В. Аксиологическая оценка в гендерном аспекте (на материале англоязычных открытых писем) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки“ / Е. В. Луганская. – Иркутск, 2004. – 188 с.
6. Маркелова Т. В. Функционально-семантическое поле оценки в русском языке / Т. В. Макрелова // Вестник Московского ун-та. Сер. 9. Филология. – М., 1994. – № 4. – С. 12–19.
7. Мур Дж. Принципы этики / Дж. Мур. – М. : Прогресс, 1984. – 325 с.
8. Писанкова Т. В. Феномен оценивающей коммуникации : лингвокогнитивные, культурные и психологические обоснования / Т. В. Писанова // Лингвистическая полифония : Сборник статей в честь юбилея проф. Р. К. Потаповой. – М. : Языки славянских культур, 2007. – С. 117–149.
9. Приходько Г. І. Поняттєва категорія оцінки і її реалізація в мові / Г. І. Приходько // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київськ. держ. лінгв. ун-ту (ЛІНГВАПАКС–VIII) : Філологія. Педагогіка. Психологія. – К. : Вид. центр КДЛУ. – 2000. – Вип. 3 А. – С. 79–81.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. Телия В. Н. Коннотативний аспект семантики номінативних одиниц / В. Н. Телия // АН ССР. Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
12. Токарева Е. Н. Специфика выражения оценки в гендерном дискурсе (на материале современного английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки“ / Е. Н. Токарева. – Уфа, 2005. – 204 с.
13. Хеар Р. М. Дескрипция и оценка / Р. М. Хеар // Новое в зарубежной лингвистике : Вып. 16. Лингвистическая pragmatика. – М. : Прогресс, 1985. – С. 183–195.
14. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : [монография] / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.
15. Nowell-Smith P. Ethics / P. Nowell-Smith. – Oxford : Blackwell, 1957. – 283 p.
16. Searle J. Speech acts. An essay in the philosophy of language / J. Searle. – Cambridge (Mass.), 1976. – 204 p.

Lesia Ovsyienko

Functional and pragmatic essence of evaluation as a discourse category and main approaches to its investigation

The article focuses on functional and pragmatic essence of evaluation as a discourse category. The evaluation and pragmatic directions of communication activities of the language personality and the main approaches to its studying are characterized.

Key words: discourse, situation, evaluation, value, evaluation aspect, participant of communication.

Вікторія Котенко

ДІАПАЗОН МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКИ КУМУЛЯТИВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті описано сучасний стан лінгвістичного дослідження категорії кумулятивності в українській мові, схарактеризовано мікроструктуру лексики зі своєрідною семантикою кумулятивності, досліджено семантичний потенціал та специфіку репрезентації семантики кумулятивності в різnorівневих мовних засобах.

Ключові слова: функціональна граматика, категорія кумулятивності, кумулятивна семантика.

Актуальною проблемою сучасного мовознавства є вивчення репрезентації семантики поняттєвих категорій у різнопримених мовних засобах. За словами В. М. Русанівського, “кожна словоформа є виявом системно-структурної взаємодії всіх рівнів мови” [12, с. 14]. О. В. Бондарко зазначає, що “функціональна граматика – це граматика, яка охоплює опис семантичних категорій, що опираються на різні засоби граматичного вираження в певній мові в їхній взаємодії з засобами лексичними та контекстуальними” [2, с. 95].

Так, дослідники дієслова важливим завданням лінгвістики вважають вивчення взаємодії лексики і граматики, що відображає мовну об'єктивізацію світу (О. О. Потебня, О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, О. В. Бондарко, В. М. Русанівський, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Т. Є. Масицька, О. І. Леута, Н. С. Мединська, Л. І. Парилляк, А. В. Шумейкіна та ін.).

Представники логічного, психологічного та інших напрямів лінгвістичного потрактування семантики лексем різних класів слів трактують категорійну семантику в аспекті її реалізації в мовних засобах, об'єднаних спільним значенням (О. О. Потебня, Д. М. Овсяніко-Куликівський, Ф. І. Буслاءв, М. О. Шелякін, Ю. С. Маслов, А. П. Грищенко, М. В. Мірченко, М. І. Калько, Л. В. Бережан, О. І. Наконечна, І. Р. Домрачева, Л. О. Дорошенко, О. В. Китиця, Н. В. Криневська, С. В. Мясоєдов, О. Ю. Баранник, І. І. Овчиннікова, О. М. Попенко та ін.).

Отже, ґрунтовне дослідження різнопримених засобів вираження категорійної семантики кумулятивності, їхнього семантичного потенціалу та структури є актуальною проблемою сучасної лінгвістики й перспективним напрямом наукових пошуків. Воно поглибить теорію лексико-семантических категорій та доповнить її новими відомостями стосовно семантичного потенціалу мовних засобів вираження кумулятивності, а результати дослідження можуть бути використані для написання підручників і посібників.

В українському мовознавстві мало публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Аналіз останніх досліджень із питань кумулятивної семантики у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві засвідчує те, що увага науковців зосереджена здебільшого на дієслові.

Так, Т. М. Сидоренко в дослідженні кількісних способів дієслівної дії зазначає, що в Словнику української мови зафіксовано 180 дієслів кумулятивної дії [14, с. 2]. Виокремлюючи лексико-семантичні поля кількісних способів дієслівної дії, вона зазначала, що ядро поля дієслів кумулятивної дії становлять лексеми, які мають значення: 1) “нагромадити велику кількість чого-небудь”; 2) “множина, чисельність об'єктів, що чинять дію” [14, с. 2].

Суттєвим здобутком сучасної аспектології є дослідження М. І. Калько, де проаналізовано категорію аспектуальності на засадах об'єктивістського підходу. У своїй докторській дисертації науковець почали характеризує дієслова із семантикою кумулятивності. Науковець виділяє “кумулятиви”, або “сумарники” – сумарні, кумулятивні, або нагромаджувальні дієслова, дієслова сумарного роду дії та “кумулятиви – дистрибутиви” – розподільні сумарники [5].

До кумулятивної семантики дієслів науковці зверталися в процесі дослідження родів та способів дієслівної дії. За Ю. С. Масловим, роди дієслівної дії – це семантичні розряди дієслів, виокремлені на основі подібності в типах перебігу і розподілу в часі дієслівної дії [9, с. 71]. О. Л. Ачилова в статті “До поняття аспектуальної кратності в сучасній українській мові” розрізняє кумулятивний рід дієслівної дії та зазначає, що дієслова кумулятивного роду дії виражають досягнення значної кількості одних і тих самих результатів через багатократне здійснення дії базового дієслова: *надавати, наробити, накосити* [1, с. 92].

С. О. Соколова досліджувала префіксально виражені роди дієслівної дії. Кумулятивний, або сумарний рід дієслівної дії, на думку автора, належить до кількісних (інтенсивно-результативних) родів дії, до підгрупи дії великої інтенсивності [15, с. 14].

Як і в українській, у російській мові кумулятивна дія експліцитно виражена. О. В. Ярема аналізувала кумулятивний спосіб дії на прикладі дієслів переміщення та руху. Вона зазначала, що в російській мові кумулятивний (накопичувальний) спосіб дії характеризується наявністю префікса *на-*, що означає “накопичення результату дії”: *наобещать, натворить, навыдумывать, навалило, нападало* [17, с. 18].

Учені побіжно зверталися до особливостей вираження кумулятивної семантики на морфологічному та лексичному рівнях, проте досі немає монографічного дослідження кумулятивності як функціонально-семантичної категорії, не з'ясовано діапазон мовних засобів вираження категорійної семантики, не досліджено периферійну константу її змісту.

Метою цієї статті є окреслення діапазону мовних засобів вираження кумулятивної семантики, що формують функціонально-семантичну категорію кумулятивності.

Новий тлумачний словник української мови трактує лексему “акумуляція” як “збирання, нагромадження, зосередження чого-небудь” [8, с. 23]. Функціонально-семантична категорія кумулятивності в українській мові має загальне значення “накопичення, нагромадження”. У центрі категорії – дієслова з кумулятивним значенням.

Дієслова з префіксом *на-* і афіксальним *-ся*, що вказують на вичерпність дії, зафіксовано з кінця XVIII – середини XIX століття, проте дієслова з префіксом *на-*, що мали значення результата інтенсивно виконуваної дії, можна знайти ще в грамотах XIV–XV століття [12, с. 234].

На морфологічному рівні емоційного забарвлення часто досягають за допомогою афіксації, а вибір мовцем лексеми залежить від конкретної комунікативної ситуації. В українській мові за деякими афіксами закріплено певну семантику. У своєму комплексному дослідженні дієслівних префіксів української мови С. О. Соколова характеризує префікс *на-* як такий, що має семантику приєднання до чогось, наштовхування на щось (*налетіти*), результативне значення префіксального дієслова може бути з певним відтінком інтенсивності дії (*надивитися, начистити*), пов’язане з дистрибутивним (*наварити*) та виражати загальний результат дії (*нагодувати, навчити*) [15, с. 20].

Для семантики дієслівних форм вираження кумулятивного значення характерним є акцент на результативності дії. Хоч не можна визначити, скільки тривала (повторювалася) дія, проте сама лексема вказує на її вичерпність, семантично є вказівка, що дія була спрямована на результат у процесі виконання протягом деякого часу (*назбирати*) чи тривала довго (*наїздив*). Дієслова кумулятивної дії – це спрефіковані одиниці, що найчастіше виражають завершенну інтенсивно виконувану дію з додатковою семантикою нагромадження, формальним показником якої є здебільшого префікс *на-* та конфікс *на- -ся*. Такі дієслова подібні не тільки семантично, але і своєю будовою, тобто кумулятивне значення дістаеть вираження на морфологічному рівні. Так, ми можемо виокремити базову структурну модель таких дієслів: *Ha- V- (ся)*, де V – це дієслово.

Поширені думки, що вид та спосіб дії – це різні способи маніфестації одного й того самого явища. Дієслово протиставлене або його видовому корелятові, або його семантичній модифікації (способу дієслівної дії). У сучасній лінгвістиці способи дії потрактовано як словотвірну категорію, а вид – як граматичну. Одне і те саме дієслово може виявиться і видовим корелятом дієслова протилежного виду, і його способом дії: *кидати – кинути* (однократна дія). Кумулятивний спосіб дії утворюється як від переходів (*накупити, наробити*), так і від неперехідних дієслів (*набешкетувати, надихати*). Префікс *по-* може приєднуватися до дієслів кумулятивної дії та доповнювати їхню семантику емоційними відтінками. Кумулятивна семантика дієслів тісно пов’язана з поняттям кратності. В основі функціональної характеристики кратності лежить багатоактність, чітко не визначена повторюваність. О. Л. Ачилова зазначає, що дієслова зі значенням обмежених / необмежених процесів і подій виражаютъ значення кратності і входять у її функціонально-семантичне поле (*наварити, нанести*) [1, с. 92].

На сучасному етапі розвитку лінгвістичних досліджень перспективним є дослідження кумулятивних моделей синтаксичного рівня, їхніх варіантів, синонімічних й антонімічних значень.

На синтаксичному рівні кумулятивне значення часто реалізують генітивні речення. У вітчизняному мовознавстві грунтовно досліджувала генітивні речення Л. С. Рабанюк. Автор кваліфікує такі речення як “висловлення, утворені за спеціально призначеною структурною схемою, що має граматичне значення предикативності, власну семантичну структуру, виявляє значення буттєвості в системі чітко окреслених парадигматичних видозмін та регулярних комунікативно-функціональних реалізацій” [11, с. 6]. Для таких речень характерний семантичний інваріант “накопичення у великій кількості” або “багато”, тобто значення квантитативності. Напр.: *Там тих парубків і дівчат!* (У. Самчук); *Народу-таки* (А. Тесленко). Серед виділених Л. С. Рабанюк моделей генітивних стверджувальних речень знаходимо формули творення конструкцій з кумулятивною семантикою, а саме: *Ngen; Ngen + таки; Скільки + Ngen; Скільки + Ngen; Стільки + частка + Ngen; Ngen + ж то* [11, с. 6].

Кумулятивну семантику часто реалізовано в реченнях, які мають у своїй структурі детермінант особистісної належності, виражений прийменниково-відмінковою формою “в (у) + родовий відмінок”. Напр.: *У дівчини стільки ласки, як на тихім ставу ряски* (Нар. тв.).

У народній творчості емоційну напругу часто передає кумулятивна семантика уточнення. Напр.: *Ой війна, війна, ще й яка страина, мала жінка мужса – ще з війни нема* (Укр. нар. пісня); *Як злідні, та ще й з перцем* (П. Мирний).

Часто засобом вираження кумулятивної семантики на синтаксичному рівні є текстуальні синонімічні ряди дієслівних форм. Напр.: *В’яне, сохне, гине, гине твоя єдина дитина*

(Т. Шевченко); *Не ридай ти, мамцю, не плач, не журись, твій син на Вкраїні в окопах лежить* (Укр. нар. пісня); *Ніхто словом не обізветься, ніхто його не пророне, мов поніміли усі* (Панас Мирний).

Для фразеологічних конструкцій із кумулятивною семантикою також характерний семантичний інваріант “багато”. Напр.: *Хоч відбавляй*. Дуже багато [16, с. 113]; *Хоч лопатою горни* (греби, загрібай тощо). Дуже багато [16, с. 191]; *Голці (яблуку, яблукові) ніде впасті*. 1. Дуже багато людей, дуже людно. Синонім: *ніде голки встремити*. 2. Дуже тісно. Синонім: *курці ніде клунути* [16, с. 147]; *Повні вуха, перев. зі сл. наговорити, нагомоніти* і т. ін. Дуже багато, понад міру [16, с. 163]; *Як гною*. Дуже багато [16, с. 175]; *По [саме] горло*. 1. Дуже багато. Синоніми: *Хоч відбавляй, по зав'язку, по маківку*. 2. Великою мірою [16, с. 190].

Отже, кумулятивна семантика може виражатися різнопривнесеними мовними засобами, що, зі свого боку, утворюють функціонально-семантичну категорію кумулятивності. Кумулятивне значення по-різному дістає експлікацію у зв’язку з потребами конкретної комунікативної ситуації та може реалізуватися на морфологічному (префікс *на-*, конфікс *-са*), лексичному (дієслова кумулятивного способу дії), синтаксичному (генітивні, генітивно-квантивативні та інші речення з кумулятивною семантикою) та фразеологічному рівнях (фразеологічні конструкції із семантичним інваріантом “багато”).

Перспективним є дослідження кумулятивної семантики дієслів та інших частин мови, виявлення їхньої семної структури та з’ясування семантичного потенціалу, вивчення особливостей кумулятивно-дистрибутивного значення, специфіки різних лексико-граматичних груп дієслів кумулятивної дії в заповненні ними позицій у структурі речення. Дослідження засобів вираження кумулятивності як інтегрованої єдності мовних і мовленнєвих компонентів суттєво доповнить теорію функціонально-семантичних категорій з’ясуванням діапазону їхніх функцій у системі мови та реалізації їхньої семантики в мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ачилова О. Л. До поняття аспектуальної кратності в сучасній українській мові / О. Л. Ачилова // Культура народов Причорномор’я. – 2004. – № 53. – С. 91–93.
2. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 240 с.
3. Всеолодова М. В. Функционально-семантические поля и функционально-семантические категории (К вопросу о структуре содержательного пространства языка) / М. В. Всеолодова // Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць. / Укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Випуск 15. – С. 34–43.
4. Дем’янюк М. П. Українське мовознавство XVIII ст : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України. Ін-т укр. мови / М. П. Дем’янюк. – К., 2006. – 22 с.
5. Калько М. І. Категорія аспектуальноті в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України; Інститут української мови / М. І. Калько. – К., 2009. – 40 с.
6. Кутня Г. В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка / Г. В. Кутня. – Львів, 2004. – 18 с.
7. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова / О. І. Леута. – К. : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 404 с.
8. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии / Ю. С. Маслов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1984. – 263 с.
9. Новий тлумачний словник української мови. – К. : Аконіт, 2001. – Том 2. – С. 23.
10. Рабанюк Л. С. Генітивні речення в сучасній українській мові : автореф. дис...канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський державний університет ім. В. Стефаника / Л. С. Рабанюк. – Івано-Франківськ, 1998 – 16 с.
11. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 314 с.
12. Сікорська О. О. Функционально-семантична категорія потенційності в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова / О. О. Сікорська. – Одеса, 2007. – 20 с.
13. Сидоренко Т. М. Кількісні способи дієслівної дії : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова / Т. М. Сидоренко. – К., 2005. – 20 с.
14. Соколова С. О. Префиксальні дієслова у системі міжрівневих мотиваційних відношень : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Нац. акад. наук України, Ін-т. укр. мови / С. О. Соколова. – К., 2004. – 33 с.
15. Фразеологічний словник української мови : В 2-х кн. / За ред. Л. С. Паламарчука. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с.
16. Ярема Е. В. Сравнительная характеристика глагола в русском, французском и английском языках / Е. В. Ярема // Образование-Наука-Творчество. – 2005. – № 5. – С. 28–30.

Victoria Kotenko

*The range of language means expressing the category of cumulativity
in Ukrainian language*

The article describes the contemporary state of linguistic research of the cumulativity category in the Ukrainian language, evaluates the lexical microstructure with specific cumulative semantics, explores the semantic potential and peculiarities of expressing the meaning of cumulativity on different language levels.

Key words: functional grammar, the category of cumulativity, cumulative semantics.

Наталія Магас

СЕМАНТИКА ПЕРФОРМАТИВНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ІЗ МЕНТАЛЬНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

У статті розглянуто семантичну структуру перформативних висловлювань із ментальними предикатами. Логічний і функціональний аналіз особливостей організації цих конструкцій ґрунтуються на їхній предикативній природі. Іллокутивні та периллокутивні ментальні перформативи досліджено з позицій семантичної теорії.

Ключові слова: перформатив, ментальний предикат, адресат, адресант.

Розвиваючи теорію мовленнєвих актів, Дж. Остін розглядає кожне речення як засіб реалізації відповідного мовленнєвого акту, який співвідноситься з комунікативною інтенцією мовця. Кваліфікуючи мовленнєві акти як дії в контексті комунікативного наміру, вчений звернув увагу на такі висловлювання як: *Обіцяю; Відмовляюсь тощо, виголосити* які означає водночас виконати дію і продемонструвати цілеспрямовану поведінку. На позначення та опис такого типу висловлювань він уводить термін “перформативність”, значення якого розглядає з позицій мовленнєвих актів: локуції, іллокуції, периллокуції [4, с. 22]. Периллокутивний акт відрізняється від іллокутивного тим, що здійснює реальний уплив на адресата і має реальний результат. Іллокутивний акт характеризується тільки конвенційними наслідками [8, с. 120–163]. Перформативи не повідомляють про щось незалежне від них, не описують дійсності, а, здійснюючись, одночасно змінюють дійсність, тобто висловити щось означає виконати дію [8, с. 109].

Дослідуючи мовленнєві акти Дж. Остіна, Дж. Серль зосередив увагу на іллокуції, визначивши її різновиди [6, с. 153].

Явище перформативності та класифікацію перформативів в україністиці досліджують Ф. С. Бацевич, І. А. Косик, Л. Р. Турик, семантику висловлювань із перформативами визначає Ю. Г. Твердохліб, Л. П. Гнатюк аналізує перформативи у структурі мовленнєвого етикету. Так, на думку Ф. С. Бацевича, перформатив – висловлювання, еквівалентне дії, вчинку; тип повідомлення, рівного мовленнєвому вчинку; повідомлення, пропозитивна складова якого не може бути оцінена в межах категорій істинності / неістинності [1, с. 334].

С. В. Кодзасов перформативним уважає мовленнєвий акт, який є водночас результативною дією в зовнішньому світі. Він виділяє іллокутивні та периллокутивні перформативи; перші з них формують дієслова в першій особі однини теперішнього часу. Відповідно до такого критерію периллокутивні перформативи теж належать до них, оскільки називають і одночасно виконують дію, але їхньою суттю є прямий поведінковий результат [3, с. 130–131].

Н. К. Рябцева вводить поняття “ментальні перформативи”, які трактують як мовленнєві акти, що збігаються з одноразовим виконанням мисленнєвої дії, позначеної в певному висловлюванні групою присудка. З позицій дослідника, ментальні перформативи уособлюють «суб’єктивність» пізнання, роздуми і виклад, а також нерозривний зв’язок когнітивного та комунікативного в дискурсі [5, с. 459].

На різні форми вираження явища перформативності: від мінімального висловлювання – перформативного предиката до непрямих способів репрезентації іллокутивної функції звертає увагу Н. І. Формановська; дослідниця висловлює припущення про можливість побудови так званих комунікативно-семантичних груп перформативів – рядів функціональних еквівалентів (синонімів), що передають одне інтенціональне значення [7, с. 69].